

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LARA 2021

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: Awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 13.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na khethekanyo **THARU**:

KHETHEKANYO YA A: Tholokanyondivho (30)

KHETHEKANYO YA B: Manweledzo/Samari (10)

KHETHEKANYO YA C: Zwivhumbeo na milayo ya
kushumisele kwa luambo (30)

2. Vhalani ndaela **DZOTHE** nga vhuronwane.

3. Fhindulani mbudziso **DZOTHE**.

4. Thomani khethekanyo **INWE NA INWE** kha siatari **LISWA**.

5. Hune khethekanyo inwe na inwe ya fhelela hone ni talele.

6. Nomborani phindulo dzanu zwi tshi anana na kunomborelwe kwo
shumiswaho kha ili bammbiri la mbudziso.

7. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso inwe na inwe, ni pfuke mutaladzi.

8. Ni dzhiele nzhele mupeleto na kufhatelwe kwa mafhungo.

9. Tshifhinga tsho anganyiwaho:

KHETHEKANYO YA A: Minetse ya henefha kha 50

KHETHEKANYO YA B: Minetse ya henefha kha 30

KHETHEKANYO YA C: Minetse ya henefha kha 40

10. Nwalani nga vhudele, nahone zwi vhaleaho.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITELA U WANA THALUTSHEDZO NA U PFESESA**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo vhudziswa.

TSHIBVELEDZWA TSHA A**NDI HONE RO LIVHAFHI?**

1	Kalekaleni ri di pfa vhomakhulu vha tshi ri vhukuma shango lo vha lo sina midzi, hu si na tshi dinaho, vhatu vha tshi tshila nga mulalo. Ho vha ho anda lufuno na u thonifhana kha lushaka, hu si na u sedza muwe nga ito la u koda thanga, zwine zwa vhangha khakhathi dzi si na vhukono na u sumbana nga minwe.	5
2	Mita ndi yone i fhataho shango line ra dzula khalo saizwi muthu muwe na muwe a tshi takalela u vha murado wa muta wo dzudzanyeaho. Musi muta u tshi tshila nga u thogomelana murado muwe na muwe afho mutani u pfa wo tsireledzea vhukuma. Zwinzani-ha musikhosi na mme vhe tshithu tshithi, vha tshi funana vha dovha hafhu vha somolana zwa hanwani. Ndi hune wa wana dakalo li tshi tou fhufhuma afho mutani thovhela, ngeno madadzwane avho e kha vhukimvi ha u tala bambeloni la dakalo. Vhana vhenevho vha aluwa zwavhudi vha tshi diphina nga mutoli wa afho mutani.	10
3	Vhuthu na mulalo ndi zwa ndeme kha vhatu, fhedzi zwiwe zwithu zwi a di kunda vhunga mita i sa fani. Hu na midi ine ha dzulwa nga mutatisano, vhatu vha tshi dzula vho zwondololana wa vhuya we kaniha ndi kholomo dzo pinelana, hu sa tandwi li no fukwa. Huwe zwi tshi itwa nga nthani ha uri vhafumakadzi-vho na vhone a vha divhi vhuimo havho mutani. Phambano dzi a vha hone mitani, vhunga vhatu vhe nanga dza kholomo. Zwi toda u pfesana ha mirado ya muta u itela u tandulula madandetande o piringanyaho mita hu u itela u dzimela ndado dzi tutuwaho. Arali zwithu zwo no tou hulela lwa tshothe, ndi khwine u kwama mashaka na u dalela vhashumelavhapo u itela u wana thuso saizwi zwipondwa zwi re khomboni hu vhone vhafumakadzi na vhana vhunga a one malofha a si na mulandu.	15 20 25

- 4 Ndi ngoho vhafumakadzi ano maduvha vha dzula vho fara mbilu nga tshanda ngauri naho vho dzula afho mutani a vha li lu difhaho. Vhana u wana vha tshi fovhela sa zwibode musi ndau i tshi ri a thi tañwi afho hayani. Zwi tungufhadzaho ndi musi mme vha tshi ri u rwiwa vha fhedza vha dzidzivhala vhana vho sedza. Kana zwanda zwi tou thothona wee? Nga tshinwe tshifhinga zwana zwi do ri u rwiwa zwi songo tshinya tshithu, ha vuwa tzhemetzHEME ngeno mme lila li tshi thukhuwa a tshi vhona thambulo ya mbebo yawe, huiwe u fulufhedziswa u vhulungwa na vhana vhawe. Vhahura vha ralo u eletshedza uri zwiito zwo raliho zwi vhwigwa mapholisani u itela u wana thuso, fhedzi kha mufumakadzi ndi khakhisa u rwa ndi mbevha ya ludongoni; khuvhani ndala yo hula hafha nda. 30 35
- 5 Vhana vho tambudzwaho vha aluwa vhe na mbiti dza u toda u lifhedza, mashudumavhi ndi uri vha bvisela mbiti dzenedzo hu songo teaho. Musi vhe zwikoloni a vha na mulalo na vhaiwe vhana; vha vha vhatomi na vha kudedzi vha dzikhakhathi vha fhedza vha songo tsha thaphudza pfunzo dzavho. Arali e wa mutukana u shanduka muvhulahi a ofhisaho, tsho salaho u fhelela thumbuni ya lukhohe. Wa musidzana e nga fhala e, 'Hu u malwa kha zwi dzule zwazwo, mboni ye nda vhona yo lingana.' 40
- 6 Zwiito zwa mabulayo a zwo ngo sia shango, hufha na magudedzini zwo no tou mela sa mutomba. Vhaswa musi vhe magudedzini vha vha vho no vha na dzangalelo la u diwanela vhogede vhavho vhane vha do vha fhatisa mita yavho. Tshukhwii, u sa divha nandi! U di ndo fa nga u wana, mathina khomba yo vusa tshira, a mbo ralo u tanga naha na mboni yo vhonwaho nga ene e ethe. Kana ndi enea a u ri wa sa tshimbila u mala khaladzi? Tshavho ho vha u tanga hene fha vho da u ka yone pfunzo. Kaniha ala maitele a vhakale a u todelwa munna kana mufumakadzi o vha o lulama, vhunga asifho ro vha ri tshi do divha vhubvo hawe. 45 50
- 7 Vhafumakadzi huiwe vha itwa nga vhudobadoba vhune ha dzhenisa muthu khakhathini. Kanzhi vha wana muthu kha zwileludzi zwa vhudavhidzani a tshi fhedza o no tou divusela khonani ya tsinitsini. Hune vha tanga hone, kha uyu wa mufumakadzi hu vha ho bebwa gumani, o liwa nga aredi. Ndi hone a tshi vha o fashwa nga gwekwe la vhare vha vathu a ya a livhana na vhutungu vhu kalakataho ha u rengiselwa mashangodavha hune a vho diwana o no shanduka phuli ya u rengisa muvhili kana zwidzidzivhadzi. 55
- 8 Zwi do fhela ngani? Lushaka kha lu takutshedze, lu bve fulo la u lwa na heli dada li shushaho lo ambarelaho shango lashu. Ra ralo ri nga fhenya. 60

[Zwi bva kha: *Thimu ya vhatoli*]

TSHIBVELEDZWA TSHA B

[Tshi bva kha <http://www.google.images>]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A

- 1.1 No sedza mitaladzi ya 2–5, ndi zwifhio zwine zwa sumbedza uri vhathu vha kale vho vha vha na matshilisano avhuḏi? Bulani ZWIVHILI. (2)
- 1.2 Vhalani phara ya 2.
Ndi mini zwine zwa ita uri vhana vha aluwe muṭani vho takala? Bulani ZWIVHILI. (2)
- 1.3 No sedza phara ya 3, nḗani mbuno MBILI dzine dza nga thusa u thivhela khakhathi dza miṭani. (2)
- 1.4 Vhalani phara ya 4.
Sumbedzani zwiito zwi sa ṭanganedzei tshitshavhani zwine zwa itwa nga ṭhoho ya muḏi. Bulani ZWIVHILI. (2)
- 1.5 Musi no vhalala mafhungo aya, ni vhona u ufhio mulaedza une muniwali a ṭoda u u rumela kha lushaka? (2)
- 1.6 Fhungo asili:
'... fhedzi kha mufumakadzi ndi khakhisa u rwa ndi mbevha ya ludongoni.'
Sumbedzani uri murero u wanalaho kha fhungo le na nḗwa afho nṭha, u kwama hani kupfesesele kwaṅu kwa mafhungo a re kha phara ya 4? (2)

1.7 Vhalani phara ya 6.

Ndi ifhio khombo ine ya wela vhaswa vhane vha vha zwiimiswani zwa pfunzo dza ntha nga nthani ha u didzhenisa kha zwa lufuno? (2)

1.8 Sedzani phara ya 7.

Talutshedzani zwine zwa bvelela kha vhathu vhane vha shumisa zwileludzi zwa vhudavhidzani nga ndila ya u sa londa. Nhani ZWIVHILI fhedzi. (2)

1.9 Vhalani mitaladzi ya 16–19.

Ni a tendelana na na kuhumbulele kwa munwali kwa uri vhafumakadzi ndi vhanwe vha vha kudzedzi vha dzikhakhathi midini? Tikedzani phindulo yanu. (2)

1.10 Nga kuvhonele kwanu, ni vhona hu tshi nga itwa mini u thivhela u tambudzwa ha vhana na vhafumakadzi tshitshavhani? Sumbedzani nga mbuno THARU dzi pfalaho. (3)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

1.11 U ya nga itshi tshifanyiso, ndi tshini tshine muoli a tama u tshi bvisela khagala? (1)

1.12 Musi no talela itshi tshifanyiso, sumbedzani zwine zwa tutuwedza iyi nyimele mitani. Bulani ZWIVHILI. (2)

1.13 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho afho fhasi.

Musi no talela itshi tshifanyiso, ni vhona vhana vha tshi khou ...

- A thathedza khotsi.
- B sengisa vhabebi.
- C tsireledza mme.
- D thathedza mme. (1)

1.14 Arali ho vha hu inwi no diwana ni kha nyimele ine ya khou taniwa kha tshifanyiso itshi, no vha ni tshi nga ita mini? Zwi sumbedzeni nga mbuno MBILI. (2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B

1.15 TSHIBVELEDZWA TSHA A phara ya 4, mitaladzi ya 27–30 na TSHA B, vhuvhili hazwo zwi sumbedza zwi na vhumani. Sumbedzani zwi khagala vhumani honoho, ni tikedze nga zwi re afho mafhungoni/tshifanyisoni. (3)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI ANU**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA C nga vhuronwane. Afha hu tandavhudzwa zwine zwa tevhelwa nga mugudi o diñwaliselaho u guda pfunzo dza yunivesithi e hayani.

THANYELANI: Ni lavhelelwa u ita zwi tevhelaho:

1. Nweledzani nga maipfi anu ni tshi sumbedza **zwine zwa nga tevhelwa nga mugudi o diñwaliselaho u guda pfunzo dza yunivesithi e hayani.**
2. Nwalani phara yo lunzhedzanaho tshidele, ni shumise maipfi anu.
3. Manweledzo anu a faredze mbuno dza **SUMBE** dzi kha **PHARA** nga maipfi a sa fhiri 90.
4. **Thoho:** A ni lavhelelwi u dzhenisa thoho ya manweledzo.
5. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi mafheloni a manweledzo anu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C**PFUNZO YA KULE I TODA VHUDIFHINDULELI**

Vhutshilo ha tshino tshifhinga vhu konwa nga pfunzo, ndi ngazwo muvhuso wo vha na thuthuwedzo ya uri hu vhe na zwickolo zwine vhathu vha guda vhe mahayani kana vhe mishumoni. Muthu a todaho u guda nga ili sia, u tea u vha na vhudifhinduleli ho godombelaho vhukuma.

Muthu u tea u anganya tshifhinga tsho fanelaho tsha u guda vhunga a na vhudifhinduleli kha vhutshilo hawe. U thogomela muta, mashaka na mushumo zwi toda muthu ane a kona u vhekanya tshifhinga tshawe.

Ndi mushumo wa mugudi uri a wane fhethu ho dzikaho hune a nga shumela hone; hu nga vha hayani, laiburari kana ha khonani yawe ine a thusana nayo. U tea-vho u vhea na tshifhinga tshine a nga shuma ngatsho, lu nga vha luthihi kana luvhili kha vhege, zwi tshi ya nga khonadzeo yazwo.

U tea u zwi ita mafhungo uri a vhe na khomphyutha yawe, vhunga ri kha shango la thekhinolodzhi. Kha divhe webusaithi ya yunivesithi u itela u wana thuso kha ngudo dzawe.

Kha vhe na vhudavhidzani na malekhithshara awe, hu u itela uri vha mu thuse kha zwine zwa khou mu kondela. Thuso ya malekhithshara i do mu nea ndivho nnzhi a konaha u phasa nga maraga dzavhudi.

A songo tenda u diita muimawoga, kha vhe na vhushaka na vhañwe vhane vha khou gudela pfunzo dzi no fana na dzawe hu u itela u thusana vhunga tshigwada tshi tshi nga disikela 'WhatsApp' i shumiswaho kha u davhidzana.

Kanzhi dziyunivesithi musi ngudo dzi sa athu u thoma dzi vha na tshikhala tsha u pfumbudza vhagudi vhaswa. Mugudi kha zwi ite mafhungo uri na ene-vho a vhe tshipida tsha u ya u pfumbudzwa nga ha maitele a iyo yunivesithi.

Kha vhe na tshifhinga tshine a ita a tshi dalela yunivesithi ya hawe; arali hu kule kha tou shumisa tshifhinga tshawe tsha u awela. Hezwi zwi mu thusa kha u tangana na vhaeletshedzi musi e kati na ngudo dzawe.

Muthu ane a tou digudisa arali a tevhedza maga aya othe, a nga kana mitshelo, vhathu vha vho tou mangala a tshi khou rwelwa tari la u vuledza pfunzo dzawe. Izwi zwi dovha hafhu zwa vha na thuthuwedzo kha vhaswa.

[Zwi bva kha: *Thimu ya Vhatoli*]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B:

10

**KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE
KWA LUAMBO****MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO**

Talelani khungedzelo (TSHIBVELEDZWA TSHA D) i re afho fhasi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo vhudziswa.

TSHIBVELEDZWA TSHA D**VHATSILA VHONE!**

Ndi lushaka lufhio lu sa takaleli zwivhumbwa kana zwivhadwa?

Afha ha **VHATSILA VHONE** ndi honehone.

U anetshelwa iteli hu u dziinwa.

Vhe vhonnyi vhenevho vha sa todi thuso?

Vhagudi na vharengi, ndi vhone vhashu.

Ri vha nea luafhulelo arali vha renga u bva kha zwiraru.

Vha no ri toda vha ri wana henefha Mururula.

Vha nga dovha hafhu vha ri kwama kha 015 974 9086 kana

vhatsilavhone@gmail.com.

[Tshi bva kha <http://www.google.images>]

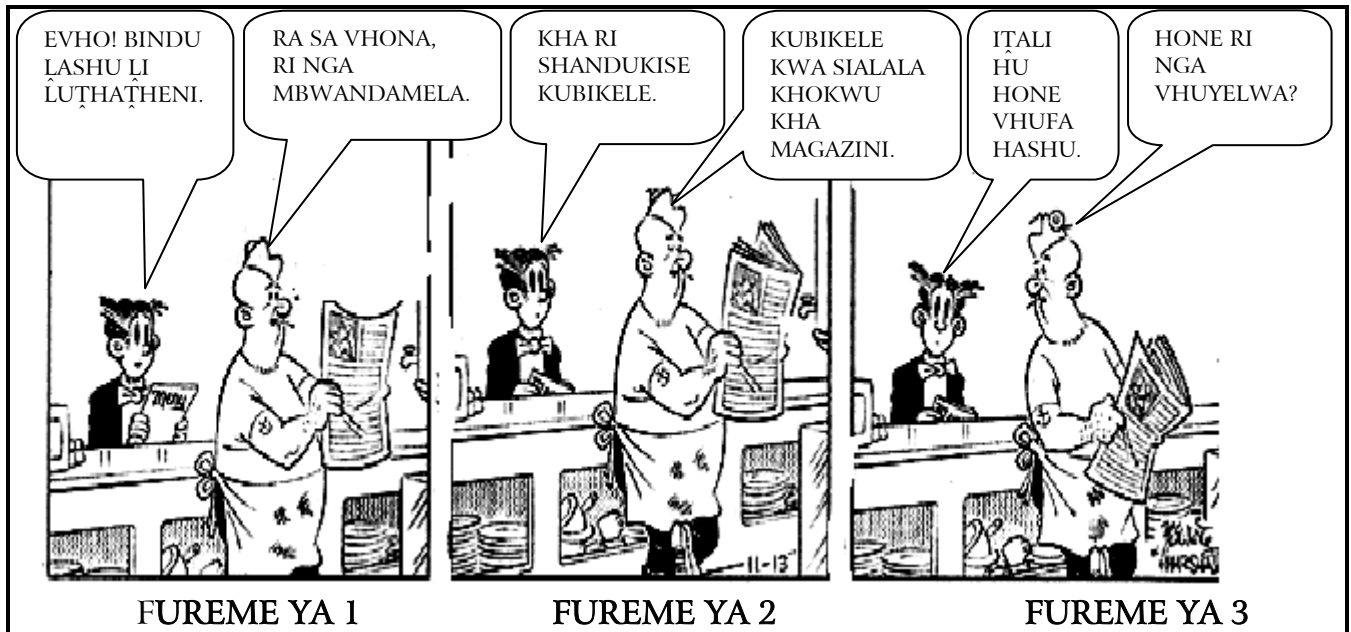
- 3.1 U ya nga iyi khungedzelo, ni vhona uyu mulaedza wo livhiswa kha zwigwada zwifhio zwa vhathu? (2)
- 3.2 Lifurase asili:
'... arali vha renga u bva kha zwiraru.'
Sumbedzani uri ili lifurase li na mushumo-de malugana na khungedzelo iyi. Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 3.3 Fhungo asili:
'Vhe vhonnyi vhenevho vha sa todi thuso?'
Talutshedzani zwine ili fhungo la bvisela khagala kha vhataleli vha iyi khungedzelo. (2)
- 3.4 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho.
Nga u shumisa fhungo, 'U anetshelwa iteli hu u dziŋwa' muhumbulo wa mukungedzeli ndi wa uri ...
A kha vha tou da vha tou divhonela vhone vhaŋe.
B vhane vha do vha anetshela vha do vha vhudza zwothe.
C kha vha rumele vhathu vha ye u vha vhonele zwibveledzwa.
D vhane vha do rumelwa vha do vhona zwothe. (1)
- 3.5 Musi no talela khungedzelo iyi, ni vhona mukungedzeli o kona u swikelela thodea dza iyi khungedzelo (AIDA)? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno THARU. (3)

[10]

MBUDZISO YA 4: U PFESESA ZWIŊWE ZWIBVELEDZWA ZWA VHUDAVHIDZANI

Talelani khathuni (TSHIBVELEDZWA TSHA E) i tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khayoy.

TSHIBVELEDZWA TSHA E: KHATHUNI

[Tshi bva kha <http://www.google.images>]

- 4.1 Musi no talela khathuni iyi nga u angaredza, ni vhona ndivho ya muoli i ifhio? (2)
  - 4.2 No talela nyolo iyi, ndi zwifhio zwine zwa buletshedza lushaka lwa mushumo wo taniwaho nga khathuni iyi. Bulani ZWIVHILI fhedzi. (2)
  - 4.3 Talelani FUREME YA 3. Sumbudzani vhuḍipfi ha muthu o faraho magazini no sedza luambo lwa muvhili. (2)
  - 4.4 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho.
- Kha FUREME YA 1, muoli u tana vhatu ...
- A vha takalelaho mushumo wavho.
  - B vha vha na fhulufhelo kha mushumo wavho.
  - C vho hanganeaho nga mushumo wavho.
  - D vho tulutshelwaho mushumoni wavho. (1)
- 4.5 U ya nga ndivho yanu ya vhubindudzi, ni vhona i ifhio ngeletshedzo ine na nga i nea vhoramabindu vha ulu lushaka? Bulani ZWIRARU. (3)

[10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NDILA YONE

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA F uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA F: PHUROSА**VHUMBULU A VHU VHUEDZI**

- 1 Nga Swondaha ya vuvhili ya nwedzi wa Fulwana ho mbo di bva mulevho ngei thavhani wa uri midi yothe i do tolwa nga dzitholi. Mulevho uyu wo bva nge ha vha hu na vhugevhenga ha u pwashwa dzinduni hu tshi tswiwa thundu. Ho mbo di lundwa faela ya u nwala vhatu vha muvhundu wa Tshigovha hu u itela uri hu vhone vane vha khou kuvhatedza magevhenga. Shangoni ilo a hu ngo tsha dovha ha vha na mukosi wa u tolou tambudzwa nga u tswelwa. 5
- 2 Hu sa athu u fhela maduvha a si gathi vhaiwe mukegulu vha vha vha tshi khilikhithi, vhe thi taiwi ha vhakoma Vho Mulangavhathu. Vhakoma vha vhudzisa vha ri: 'Makhulu vha khou totwa ngani?' Mukegulu vho vha shela nga a uri khuvhani vhaduhulu vavho ndi vhone vhatshinyi vane vha khou lidza vhatu. Vho mbo di tou yaweee, vhakoma kha vha mbo di ya u vha farela lufhanga kha khosi. Matsina ho vha ho no vha na vhadzulapo vha muvhundu wa Tshigovha vhe vha vha vho no vhea vhaduhulu vavho ito, vho digana uri vha do tou dodela vhusiku vha vha fara vha vha fha vhatu uri vha vha latise. 10 15

[Tshi bva kha: *Thimu ya Vhatoli*]

5.1 Fhungo asili:

'Mulevho uyu wo bva nge ha vha hu na vhugevhenga ha u pwashwa dzinduni hu tshi tswiwa thundu.'

Topolani liiti li sa pfukeli (li sa dzhii tshiitwa) ni dovhe ni li shumise fhungoni li pfalaho. (2)

5.2 Kha mutaladzi wa 6, hu na libulafhetu.

Inwi li topoleni ni dovhe ni sumbedze uri li bva kha thinwaipfi ifhio. (2)

5.3 Fhungo asili:

'Ho mbo di lundwa faela ya u nwala vhatu vha muvhundu wa Tshigovha hu u itela uri hu vhone vane vha khou kuvhatedza magevhenga.'

1. Inwi topolani dzina lo pambiwaho, ni dovhe ni li shumise fhungoni li pfalaho. (2)

5.4 Kha mutaladzi wa 9, hu na ḁinyanyu.

ḁi topoleni ni dovhe ni ḁalutshedze zwine ḁa amba zwone. (2)

5.5 Fhungo asili:

Vhakoma vha vhudzisa vha ri: 'Makhulu vha khou totwa ngani?'

Inwi ḁi ḁwalululeni ḁi kha luambo lwa u vhiga. (1)

5.6 ḁiambele asili:

'U vha farela lufhanga'

Inwi sumbedzani muhumbulo wa mukegulu kha u shumisa ilo ḁiambele. (1)
[10]

ḁHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70